УДК 821.111(73)Б – 32.09

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АТМОСФЕРИ ЖАХУ В КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ АМБРОЗА БІРСА

Василина К. М., к. філол. н., доцент, Пермякова Г. О., студент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена вивченню специфіки художнього втілення категорії жахливого в коротких оповіданнях маловивченого американського письменника доби романтизму А. Бірса. Автори статті розглядають поетику творів цього митця, наголошуючи на тому, що авторське бачення надприродного проявляється на всіх рівнях текстів: від ейдології до специфіки підбору мовних засобів; і позначено впливом як романтичної естетики, так і власних світоглядних установок.

Ключові слова: романтизм, оповідання, жах, ірреальне, архітектоніка, зав'язка, кульмінація, розв'язка, образ, сюжет, хронотоп, деталь.

Василина Е.Н., Пермякова А.А. ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ АТМОСФЕРЫ СТРАХА В КОРОТКИХ РАССКАЗАХ АМБРОЗА БИРСА/ Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена изучению специфики художественного воплощения категории ужасного в коротких рассказах малоизученного американского писателя эпохи романтизма А. Бирса. Авторы статьи рассматривают поэтику произведений этого литератора, подчеркивая то, что авторское видение сверхъестественного проявляется на всех уровнях текста: от эйдологии до специфики подбора языковых средств; и, кроме того, отмечено влиянием как романтической эстетики, так и собственных мировоззренческих установок.

Ключевые слова: романтизм, рассказ, страх, ирреальное, архитектоника, завязка, кульминация, развязка, образ, сюжет, хронотоп, деталь.

Vasylyna K.M., Permyakova A.A. THE PECULIARITIES OF ARTISTIC REPRESENTATION OF HORROR ATMOSPHERE IN SHORT STORIES BY AMBROSE BIERCE/ Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is devoted to the analysis of horror category as represented in short stories by insufficiently studied American Romanticism writer Ambrose Bierce. The authors of the article consider poetics of works by this artist, underlining that the author's vision of supernatural is revealed on all textual levels: from eidology up to the peculiarity of language means selection, and it is designated by influence of Romantic aesthetics as well as by Bierce's world outlook.

Key words: Romanticism, short story, horror, supernatural, architectonics, outset, climax, dénouement, literary image, plot, chronotope, detail.

Світова література останніх десятиліть XVIII століття ознаменувалася зміною ставлення до оточуючого світу, до мистецтва, до творця та його ролі в суспільстві, а головне – введенням принципово нових поглядів на особистість та її проблеми. У цей період розвивається романтизм, що став одним з найцікавіших та чи не найскладніших явищ в історії літератури.

Розвиток романтизму був зумовлений багатьма чинниками: естетичним, світоглядним, суспільно-політичним. Зародившись у Західній Європі, цей мистецький напрямок здобув розповсюдження в літературі Сполучених Штатів Америки, де він набув особливих рис, притаманних лише творчості митців цієї молодої країни.

Американський романтизм ознаменований появою плеяди талановитих письменників, які сказали своє оригінальне, самобутнє слово, збагативши світову літературу тематично-новими, жанрово різноманітними, своєрідними за стилем творами. Серед них був і Амброз Бірс, один з творців новели, великий майстер оповідання жахів.

Хоча А. Бірс і був визначним майстром слова, сьогодні його постать є маловідомою широкому загалу. Аналіз джерел, присвячених розгляду оповідань жахів у контексті американського романтизму, дозволяє стверджувати, що особливості поетики коротких оповідань А.Бірса залишаються маловивченими. Його досвід письменника за життя був практично позбавлений уваги. Його оповідання сучасниками сприймалися негативно, були поховані в шухлядах столів видавництв. До його книг критика й читачі почали звертатися лише у двадцяті роки XX ст. Дослідження творчості Амброза Бірса представлено у вітчизняному літературознавстві загальними оглядами його творів у дослідженнях Анісімова І., Єлістратової А., Ніколюкіна А. У своїх працях Кашкін І. та Орлова Р. вивчають лише окремі аспекти, акцентуючи увагу на специфіці бачення письменником концепції жаху та особливостях її репрезентації в окремих творах митця. Літературним здобуткам Бірса присвячені розділи в працях зарубіжних критиків Брукса В., Спіллера Р., Паррінгтона Л.

Отже, вибір теми цього дослідження зумовлений її актуальністю та науковою новизною. Сьогодні, коли світове літературознавство активно заповнює інформаційні лакуни шляхом детального вивчення творчості несправедливо забутих авторів, постать Амброза Бірса привертає дедалі більший дослідницький інтерес. Крім того, оповідання Бірса являють собою цікавий предмет для розгляду тому, що фактично вони є прообразом сучасної літератури жахів, створюють її канони. Важливими вони є і для розуміння специфіки розвитку літератури американського романтизму.

А. Бірс належить до числа творців літературної форми, що якнайкраще зображують американців як єдиний народ, до творців нервової, концентрованої, короткої, всепроникаючої, закінченої форми новели.

Творчість А. Бірса – це й один з основних етапів розвитку жанру оповідання жахів в американській літературі. У ньому зійшлися традиції романтичної фантастики Едгара По із гротеском гумористів Далекого Заходу. Творчість Е. По була охарактеризована А.Ніколюкіним як «прояв найвищого безглуздя та зречення Бога»[1; 333]. Амброз Бірс багато в чому наслідує цього письменника. Та новели Бірса є виразнішими, сухішими, різкішими, більш «оголеними». Через його вимисел проглядає жорстока правда громадянської війни та життя Далекого Заходу. Він «скористався літературною традицією, але його власний багатобічний життєвий досвід військового, фейлетоніста, репортера дозволив йому по-своєму наповнити старі схеми По»[2; 109].

Колись Говард Філіп Лав Крафт писав, жах – найдавніше і найсильніше із людських почуттів. А найбільший жах виникає у людини перед невідомим. Амброз Бірс – письменник, що дуже добре знав людську психологію, з великим успіхом скористався цим.

Жах займає одну з провідних позицій в більшості оповідань Амброза Бірса, він є психологічною пружиною найхарактерніших творів письменника. Ось лише деякі з них: «Людина та змія», «Зниклий без вісті», «Випадок на мосту через Совиний струмок», «Чикамога», «Проклята тварина», «Глечик сиропу», «Паркер Аддерсон – філософ», «Джордж Терстон», «Очі пантери». Основною рисою наведених оповідань є «жах перед життям та неповага до людини – як прояв сатири, уявна небезпека – як випробування, якому піддає Бірс своїх героїв, жах перед небезпекою – як показник внутрішньої слабкості та неврівноваженості персонажів»[3; 20]. У результаті цього герої новел письменника відчувають судому болю чи знаходяться в каталептичному стані, у якому більше вже немає часу, де в одну мить вони проживають все життя. Наприклад, в оповіданні «Випадок на мосту через Совиний струмок» головний герой в останню хвилину перед смертю встигає не лише пригадати рідний дім та дружину з дітьми, а й спланувати свою уявну втечу настільки детально та ретельно, що читачі не мають жодних сумнівів щодо її реальності аж до останніх рядків розповіді.

Для створення атмосфери жаху у своїх творах А. Бірс вдається до різних прийомів: використання ірреального елемента, викриття причин виникнення та опис різноманітних проявів жаху, особлива композиція та введення образів, що підсилюють емоційний вплив на читача, та використання відповідних стилістичних засобів.

У передмові до своєї ранньої лондонської книжки «Втіхи диявола» (1873) Бірс зазначає, що при написанні творів йому доводиться прислухатися до думки співавтора, а саме Сатани, і він охоче допомагає письменнику в його роботі. Більшість ідей, викладених в оповіданнях, на думку автора, треба віднести на рахунок цього «високоповажного джентльмена», тому що їхній дух цілком навіяний останнім. Співавтор Бірса, його натхненник, його демон – це демон незвичайного. Він підказує йому теми на грані можливого, на межі ймовірного.

Саме тому тематика оповідань жаху А. Бірса повністю присвячена ірреальному. Характерним є те, що скептика та позитивіста Бірса цікавить усе «зовні нез'ясоване, а сатирик у ньому розвінчував та висміював усіх тих, хто міг би повірити у можливість викладеного»[4; 9].

Письменник володів умінням створювати моторошну атмосферу надприродного, котра надає його жахам лякаючої життєвості, робить твір дуже напруженим. Він написав дуже багато оповідань про привидів. Ось як сам автор визначив їх у своєму «Словнику Сатани»: «Привид – зовнішнє й видиме втілення внутрішнього страху»[5; 433].

Типовим оповіданням Бірса про примар є «Глечик сиропу». Крамар Димер – домосід і старожил маленького містечка, і за двадцять п'ять років обивателі звикли бачити його на тому ж місці в себе за прилавком. Нарешті крамар помер, але людям здається, що його дух не залишив звичного місця перебування. Одному з поважних громадян Гілбрука примарилось, що він бачив привида. Але коли в кожному живе свій страх та марновірство, легко повірити і в страхи інших. Натовп охоплює жах перед явищем, яке неможливо пояснити з точки зору здорового глузду. Люди бояться виходити з домівок. У цьому оповіданні А. Бірс дотримується особливого принципу: у полоні страху перед жахом відчуваєш жах страху. Усі його привиди живуть під покривом ночі. Усі тіні оживають, коли настає темрява.

Бірс охоче ставить своїх героїв у небезпечне становище, але сама небезпека існує не в зовнішньому світі, а в уяві персонажів. Так званий «жах перед опудалами» визначає особливості поведінки багатьох героїв.

Зокрема, в оповіданні «Людина і змія» головного героя до смерті лякає опудало змії, яку той вважає живою. В «Очах пантери» таким самим «опудалом» є нещасна Айрін, що гине від кулі нареченого. В оповіданні «Зниклий без вісті» небезпека втілюється теж у своєрідному опудалі: наведена на чоло, але давно розряджена рушниця однією лише погрозою смерті робить свою справу – вбиває Спрінга. У творі «Відповідні умови» ситуація доведена до межі: хлопчик, що зазирнув вночі у вікно, під впливом жахливого оточення перетворюється у свідомості наляканої людини на примару самогубця.

Але в усіх новелах почуття жаху не є єдиною домінантою розповіді. Більшу важливість має не сам жах, а причина його виникнення. Усі привиди та опудала лише слугують для створення пригнічуючого відчуття, підсиленого творчою уявою автора. Твори А. Бірса сповнені «різноманітними зовнішніми та внутрішніми, реальними та містичними проявами страху»[6; 196]. Майстерний психологічний аналіз самого процесу виникнення та розвитку людського страху є однією з своєрідних особливостей фантастичних новел письменника, що знаменує його внесок у розвиток американської літератури.

У значній частині своїх оповідань письменник, насамперед, анатомує страх, подає, свого роду, «фізіологію страху», аналіз станів афекту, «заскоку», манії, випадків напруженого аномального сприйняття часу, коли його більше немає або секунди здаються вічністю. Усе це дуже часто подається або з навмисною гіперболізацією, або із грубим, жорстоким гумором.

Для Бірса характерні «лють викриттів, гіркота безсилля, моторошна усмішка, глибокий безпросвітний нігілізм»[2; 101]. Його творчість позначена трагічним відчуттям самотності, інтересом до станів розпачу, божевілля, «загальним чуттям приреченості людини»[4; 9].

Одним з прийомів, розроблених А. Бірсом з метою підсилення атмосфери жаху в оповіданнях, є удосконалення їхньої архітектоніки. Типова композиція його творів постає в такому вигляді: зав'язка – обширна композиція – кульмінація – псевдорозв'язка – істинна розв'язка. За допомогою двоїстої розв'язки письменник досягав підсилення емоційного ефекту, підвищення драматизму розповіді. Зазвичай псевдорозв'язка являє собою щасливе розв'язання конфлікту, що покладено в основу сюжету, а розв'язка навпаки розвінчує уявний happy-end та фарбує розповідь у трагічні кольори. Яскравим прикладом такої будови новели можна вважати композицію твору «Випадок на мосту через Совиний струмок», про який уже йшлося. Головний герой знаходиться за крок до смерті, його намагаються стратити – це зав'язка. Він робить спробу втекти, і йому це таки вдається. Він поспішає додому, де на нього вже давно чекають дружина з дітьми. Але щасливий кінець – лише псевдорозв'язка. Наприкінці новели ми дізнаємося, що лейтенанта вбито, а його труп спокійно гойдається на мотузці над струмком.

Сюжет будь-якої новели А. Бірса представлено у вигляді безперервної серії небезпечних ситуацій, загроз життю або честі персонажа. Але письменник підсилює надприродний жах за допомогою паралелей, які він проводить з навколишнім середовищем. Зазвичай похмура й лиховісна сцена дії підтримує загальну атмосферу таємничості й страху. Навколишнє оточення містить у собі завивання вітру («Очі пантери», «Той, хто просить», «Сторож мерця»), дрімучі ліси («Забите вікно»), безлюдні пустища («Відповідні умови»), відкриті могили («Спадок Джилсона») – словом, все, що здатне підсилити страх діючої особи, а виходить, і читача.

В Амброза Бірса була могутня уява, що проявилося в його чудових пейзажах, які є важливим композиційним елементом новел жаху. Вони є так званим жахливим, моторошним, лякаючим сигналом. Наприклад, в оповіданні «Випадок на мосту через Совиний струмок» ось як автор зображує локус: «Чорні стовбури могутніх дерев стояли стрімкою стіною з обох боків дороги, сходячись в одному місці на обрії, як лінії на перспективному кресленні. Глянувши вгору із цієї лісової хащі, він побачив над головою великі золоті зірки – вони поєднувалися в дивні сузір'я й здалися йому чужими. Він відчував, що їхнє розташування має таємничий і лиховісний зміст. Ліс навколо нього був повний дивовижних звуків, серед яких – раз, другий і знову – він ясно розчув шепіт невідомою мовою»[5; 65-66].

Тло, навколишнє оточення експерименту, що проводить Бірс, розроблено із великою старанністю. Він зображує або невидиме чудовисько, що, нібито, пофарбоване в інфра- або ультракольори, котрі виходять за межі сприйманої людським оком шкали («Проклята тварина»), або випадок амнезії («Заповнена прогалина»), або захоплення ідеєю механічної людини, «робота» («Хазяїн Макстона»).

Час сповнений безліччю переживань. Так, наприклад, дія оповідання «Зниклий без вісті», вміщується у двадцять дві хвилини, а за цей час людина не лише вмирає, а й за декілька хвилин агонії перетворюється з юнака на старого, якого навіть не впізнає його брат. Саме тому час в оповіданнях Бірса треба аналізувати крізь призму суб'єктивного людського сприйняття, адже письменник використовує як реально існуючий час, так і той, що виникає в уяві його персонажів.

У новелах Бірса проголошується пріоритет створення міцного емоційного враження в реципієнта. Воно досягається не лише за допомогою будови композиції твору, але й «при використанні художніх засобів, які найкраще слугували б створенню основного ефекту»[7; 234]. І на це спрямовані всі основні параметри твору, усі художні засоби автора.

У всьому творі також не повинно бути жодного слова, що прямо чи опосередковано не стосувалося б єдиної замисленої мети. Кожна деталь відіграє величезну роль, жодною не можна нехтувати. За допомогою деталей автор, перш за все, визначає фінал оповідання, момент найвищої напруги. Наприклад, оповідання «Той, хто просить» починається з того, що маленький хлопчик у різдвяний ранок став на щось тверде під снігом. Ця деталь може здатися непотрібною, але це лише на перший погляд. Хлопчик – син голови ради будинку для знедолених, що відмовив напередодні старому чоловіку, який просив у нього притулку. «Щось» - це труп старого. А між іншим, саме за гроші, надані ним, і було споруджено той будинок. Кілька інших похмурих деталей, таких як розриті водою могили, осяяні місяцем, в оповіданні «Спадок Джилсона», труп на столі в «Сторожі мерця», два невідомі вогники в «Людині та змії» або звір, що загриз вже мертву, але ще теплу жінку в «Забитому вікні», ставали яскравими образами, що навіювали жах.

Збираючи та пов'язуючи воєдино деталі розповіді, читачі приходять до того, що мав автор на увазі, коли писав свій твір. Зазвичай початок та розвиток дії характеризуються великою кількістю деталей, а розв'язка написана з найбільшою лаконічністю.

Таким чином, можна зробити висновок, що Бірс багато зробив для розвитку в американській літературі жанру оповідання, що повністю овіяне атмосферою жаху. Стани страху дуже цікавили письменника, велику увагу він приділяв причинам їх виникнення. А.Бірс у своїх оповіданнях використав безліч прийомів, які підсилюють емоційний вплив на читача. Жах у нього проявляється в найменших деталях, описі навколишнього оточення та психологічних станів персонажів.

Але проблема вивчення оповідань жахів Амброза Бірса не може бути вичерпана в межах однієї статті. Вона залишає широкі обрії для подальшого дослідження, адже без урахування естетичного досвіду цього письменника навряд чи можна скласти адекватне уявлення про специфіку еволюції американського оповідання жахів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Николюкин А. И. Литературные связи России и США: становление литературных контактов / А.Н.Николюкин. – М.: Наука, 1981. – 406с. – (Русско-американские [США] литературные связи. – История 18-19 вв.)
2. Кашкин И. А. Амброз Бирс / И. А. Кашкин // Для читателя-современника. – М.: Советский писатель, 1977.– С. 93-124.
3. Бузина О. Заговорил по-русски «дедушка» Стивена Кинга: Американский писатель Амброз Бирс / Олесь Бузина // Киевские Ведомости. – 2000. – 3 июня.– С.20
4. Орлова Р. Амброз Бирс // Словарь сатаны и рассказы / Амброз Бирс. – М.: Художественная литература, 1966. – С.3-16.
5. Ambrose B. Tales and fables / Bierce Ambrose. – M.: Progress Publishers, 1982. – 535p.
6. Балашов П. С. В зеркале реалистической фантастики А. Бирса // Писатели-реалисты XX века на Западе: статьи / П. С. Балашов. – М.: Прогресс, 1984. – С. 192-202.
7. Николюкин А.Н. Американский романтизм и современность / А.Н. Николюкин. – М.: Искусство, 1968.– 356с.